

Максим Черемський

асистент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
ім. акад. І. А. Зязюна, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, Харків, Україна
E-mail: maxcheremsky@gmail.com

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК УМОВА ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

***Анотація:** Розглянуто проблему значення толерантності для освітнього середовища та його вплив на творчий розвиток особистості. Автор, спираючись на власний досвід та досвід видатних вітчизняних і зарубіжних представників педагогіки і психології, доводить, що толерантність виступає не просто невід'ємною складовою педагогічної культури, а її визначальною атрибутивною властивістю. Автори стверджують, що навчання і виховання має спиратися на повагу до особистості, її індивідуальні особливості і можливості. Тому важливою умовою толерантності виступає знання про особистість, що дає змогу побудувати належний підхід до неї та її розвитку. Толерантність сприяє творчому самовираженню студента, генеруванню ним нових ідей та конструктивних рішень. І навпаки – творчість сприяє підвищенню рівня толерантності, а також рівня естетичної, морально-етичної та професійної культури студента. Освіта має змінити орієнтири та взяти за основу засади поваги до особистості, її духовного світу.*

***Ключові слова:** толерантність, повага до особистості, внутрішній світ особистості, творче самовираження, самоактуалізація, взаємодія, мистецтво.*

Maxim Cheremsky

Assistant of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department
of academician I. Zyazyun, National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv, Ukraine
E-mail: maxcheremsky@gmail.com

TOLERATION OF EDUCATIONAL S SURROUNDINGS AS CONDITION OF CREATIVE SELF-EXPRESSION OF PERSONALITY

***Abstract:** The problem of toleration in educational space and her influence on creative development of personality is considered. The toleration is inalienable component pedagogical culture. The authors argue that education might be based on respect to personality and her individual peculiarities and possibilities. Therefore, important condition is knowledge of personality, which gives possibility build to her fitting approach. The toleration is assisting for creative Self-expression of student and generative of new ideas and constructive decisions and vice versa – creativity is assisting raising level of toleration and level of aesthetic, moral-ethical and professional culture of student. The authors consider that the Ukraine education must be reorganized on principles of respect to personality and her spiritual world.*

***Key words:** toleration, respect to personality, inner life of personality, creative Self-expression, Self-actualizing, interaction, art.*

Максим Черемской

ТОЛЕРАНТНОСТЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ КАК УСЛОВИЕ ТВОРЧЕСКОГО САМОВЫРАЖЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

***Аннотация:** В статье рассмотрено проблему толерантности в образовательной*

© Максим Черемський, 2018

среде и её влияние на творческое развитие личности. Авторы, опираясь на собственный и опыт выдающихся отечественных и зарубежных представителей педагогики и психологии, доказывают то, что толерантность выступает не просто неотъемлемой составной педагогической культуры, а её определяющим атрибутивным свойством. Автор утверждает, что обучение и воспитание должно строиться на уважении к личности, её индивидуальных особенностях и возможностях. Поэтому важным условием толерантности выступает знание о личности, которое даёт возможность построить к ней надлежащий подход. Толерантность содействует творческому самовыражению студента, генерированию новых идей и конструктивных решений. И наоборот – творчество содействует повышению уровня толерантности, а также уровня эстетической, морально-этической и профессиональной культуры студента. Образование должно поменять ориентиры и взять за основу принципы уважения к личности и её духовному миру.

Ключевые слова: толерантность, уважение к личности, внутренний мир личности, творческое самовыражение, самоактуализация, взаимодействие, искусство.

Maxim Cheremsky

An extended abstract of paper on the subject of:

“Toleration of educational space as condition of creative self-expression of personality

Problem setting. Today, realizing professional training future specialists, the education is colliding with problems, which is preventing mutual understanding and interaction between teacher and student. Owing to prevalence authoritarian methods of education and technocratic type of thinking outside attention of teacher is remaining spiritual world of personality. That is negative reflecting on her success and on quality of professional training future specialists. To regret, our education is bearing mainly monologue nature, excluding other side with her unique world of thought, senses and fantasy. Lack of attention to inner life of student is conditioning insufficient level of pedagogical culture of teacher and his insolvency build accordingly approach to student. As consequence, personality have no possibility completely show own creative possibility and abilities. So, very important and actual problem is search ways and means effective overcome this situation. Guaranteeing toleration of educational surroundings is important step in this direction.

Recent research and publication analysis. To the research of the problems of toleration are dedicated works by G. Mead,

J. Dewey, K. Ushynsky, A. Macarenko, V. Suhomlinsky, Sh. Amonashvilli, E. Ilyn, I. Zyazyun, V. Kremen, V. Kudin, I. Beh, G. Vasyanovych. Subsequent fruitful development their ideas in modern conditions reflected in works by O. Romanovskiy, O. Ponomaryov, O. Ihnatiuk, S. Zavetny, S. Pasylich, V. Malahov, V. Losovoy, Z. Chervanova, O. Horily and the rest. The toleration is assisting mutual understanding and facilitation of interaction between teacher and student and creating conditions for self-actualization and self-realization of personality is discussed authors.

However the problem of toleration of educational surroundings is insufficiently investigated. The educational surroundings from position of toleration is very important part of socio-cultural space, in which take place education of personality. The toleration of educational surroundings is supposing personal education each student and inculcating him respect to development other personality, her right on your opinion, your culture and world outlook.

Paper objective. The aim of this article is analyzing essence of toleration of educational surroundings, her role and influence on individual, creative and

professional development of student, on forming disposition his interrelation with other people and cultures.

Paper main body. Today, in spite of unprecedented achievement science and techniques, level of toleration between people in world noticeable descended. Earlier conflicts decided if not peacefully, then – fists. Now all is deciding cold, firearms and nuclear weapons. Their sacrifices becomes, as a rule, innocent people. The cause of this problem is lack of respect to personality and her inner life.

The problem of toleration arises in family and school. Lack of respect to child's world is cause existence a wall between teacher and pupil. Child's world differ from adult's world. Children live their ideas of good and evil, honor and dishonor. Children are innate artists. They are dreamers. To regret majority teachers fail to take into account peculiarities of children. Owing to this majority pupil learns badly. Therefore teachers resort to authoritarian methods of education. Between this teachers and children no mutual understanding, no interaction and no toleration. But pedagogy is art of education. Therefore the teachers must be creative personalities. Creativity is very important ability of teacher, which assists rise level of toleration between teacher and student.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні, здійснюючи професійну підготовку майбутніх фахівців, стикаємося з низкою проблем, що перешкоджають взаєморозумінню між викладачем і студентом та їхній взаємодії. Внаслідок переважання авторитарних методів навчання і виховання й певного поширення технократичного типу мислення поза увагою педагога залишається духовний світ особистості. Це негативно відображається на її успішності, а згодом і на якості професійної підготовки майбутнього фахівця. На жаль, наша освіта носить здебільшого

To regret today all come to preparation of home task, marks, examination and lecture. However teacher uninteresting inner life of student. Nobody ask him about dream, aspiration, and desires. Majority teachers is setting educational material in isolation from inner life of personality. Such education is ineffective education, because is excluding other side.

Rising of level of toleration assists holding a conference, art arrangements, games with students. The teacher must educate free, creative, tolerant personality.

Conclusion of the research. The toleration is very important condition individualization and socialization of personality. Lack of toleration brings to conflicts in collective. Disrespect to other opinion is sign of low level of toleration and spiritual culture of personality. To regret education spare no attention for development of toleration in school. Lack of respect to inner life of pupil is base problem our education. Authoritarian stile education is preventing free, creative, tolerant personality. Creative education is alternative for authoritarian education. Creativity promote self-actualizing of personality, making of friendly atmosphere, rising level of aesthetical and moral-ethical culture. Namely respect to personality is important condition of interaction between people.

монологічний характер, нівелюючи іншу сторону з її неповторним світом думок, почуттів та фантазій. Брак уваги до внутрішнього світу особистості студента зумовлений недостатнім рівнем педагогічної культури викладача, його неспроможністю побудувати належний підхід до студента. Як наслідок – особистість не має змоги повною мірою виявити власні творчі можливості та здібності.

Таким чином, важливою й актуальною проблемою виступає пошук шляхів і засобів ефективного подолання цієї ситуації. На наше глибоке переконання, важливим кроком у цьому напрямі має бути

забезпечення толерантності освітнього середовища.

Толерантність виступає важливою умовою плідної взаємодії педагога і студента, гармонійного розвитку особистості студента, розкриття та реалізації його творчих можливостей і здібностей. Повага до духовного світу особистості відкриває невичерпні можливості у вихованні її індивідуальної, загальної, морально-етичної, естетичної та професійної культури. Водночас толерантне ставлення до особистості сприяє її творчому самовираженню та самоствердженню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблемі толерантності та її впливу на духовний розвиток особистості присвячені праці Дж. Міда, Дж. Дьюї, К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, Є. Ільїна, І. Зязюна, В. Кременя, В. Кудіна, І. Беха, Г. Васяновича. Подальший плідний розвиток їхніх ідей з урахуванням характерних особливостей сьогодення можна простежити в роботах О. Романовського, О. Пономарьова, О. Ігнатюк, С. Заветного, С. Пазиніча, В. Малахова, В. Лозового, З. Черваньової, О. Горілого та інших. На думку кожного з них, толерантність сприяє порозумінню та поліпшенню взаємодії між викладачем і студентом, створюючи умови для самоактуалізації та самореалізації особистості.

Однак, на нашу думку, недостатньо є дослідженими проблеми толерантності освітнього середовища взагалі. Як вважає С. Сисоєва, «під *середовищем* у педагогіці розуміють увесь реальний світ, що оточує дитину, в умовах якого відбувається розвиток і формування її особистості» [6, с. 233]. Ми ж вважаємо, що з позицій толерантності освітнє середовище необхідно розглядати у більш конкретному сенсі, як одну з важливих складових частин соціокультурного простору, у якій, власне, і відбуваються навчання людини та її особистісний розвиток. Саме тут формується її толерантність, яка невід'ємна від мора-

льної цінності людини, її честі й гідності. Адже вони визначають ставлення людини не тільки до самої себе, а й до інших людей і суспільства у цілому.

Ця думка знаходить підтвердження у Г. П. Васяновича, на думку якого «моральна цінність особистості, що виражається у понятті «честь», пов'язана з конкретним суспільним станом людини, з родом її діяльності і соціальними ролями, які вона виконує» [2, с. 232]. Толерантність освітнього середовища саме й полягає у його здатності забезпечити особистісний розвиток кожного студента й прищепити йому повагу до розвитку іншої людини, до її права на свою думку, свою культуру і світоглядні позиції.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Недостатньо розкритим аспектом проблеми лишається взаємозв'язок толерантності освітнього середовища з процесами формування професійної компетентності та особистісного розвитку студентів, зі сприянням розвитку їх креативних здібностей та моральнісних принципів і переконань.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні сутності толерантності освітнього середовища, її ролі та впливу на індивідуальний творчий і професійний розвиток особистості студента, на формування характеру його взаємовідносин з іншими людьми та культурами.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні, незважаючи на небувалі здобутки в науці й техніці, рівень толерантності в світі помітно знизився. Раніше конфлікти вирішувалися або мирно, або шляхом застосування мінімальних силових зусиль, сьогодні – переважно шляхом використання зброї. Такий стан речей зумовлений, передусім, браком поваги до людської особистості, її внутрішнього світу та відсутністю належної толерантності.

Прикладом толерантної людини був і залишається для нас відомий давньогрецький філософ, скульптор та педагог Сократ. Головним завданням здобуття знань він вважав пізнання людиною свого духовного “Я”. Знання Сократ ототожнював з доброчесністю. До вічних чеснот відносив поміркованість, хоробрість і справедливість. Як педагог, він ніколи нічого не нав’язував своїм учням, а навпаки, намагався розвинути в них здатність самостійно мислити. З певною долею іронії він ставився до себе як до філософа, що особливо помітно з його славнозвісної фрази “Я знаю те, що я нічого не знаю”. Окрім того, Сократ був відомим скульптором, зокрема автором скульптур божественних Харит при вході в Акрополь. Водночас Сократ відзначився і як хоробрий воїн, який бився за свою Батьківщину і котрий прославився тим, що врятував від смерті політичного діяча і стратега Афін Алквіада. Тим не менш, Сократа, як відомо, засудили до смертної кари, яку він прийняв з гідністю та великим душевним спокоєм.

Доля Сократа спіткала багатьох мислителів-вільнодумців, котрі прагнули пізнати істину і допомогти у її пізнанні іншим. Серед них Езоп, Демосфен, Гай Юлій Цезар, Цицерон, Флавій Клавдій Юліан. За добро та мудре слово був розп’ятий Ісус Христос. Від зброї загинули Авраам Лінкольн, Джон Кеннеді, його брат Роберт Кеннеді, Мартін Лютер Кінг, Джон Леннон.

Нас зацікавило питання первопринчин виникнення жорстокості та дослідження факторів, які спонукають людину ставати злочинцем. На це питання добре відповів наш визначний український педагог-гуманіст Василь Олександрович Сухомлинський, чий сторічний ювілей ми святкуємо цього року. Зокрема, у статті “Не бійтесь бути ласкавими” він розмірковує – звідки береться бездушність, безсердечність, дивовижна тупість бюрократів, котрі ми час від часу з подивом зустрічаємо в житті. І відповідає, що це є наслідком задерев’яніння чуйності серця в роки дитинства та отроцтва. Розуміючи

це, Сухомлинський закликав педагогів виховувати дітей не лозиною оцінки, а ласкою, яка формує в дитині погляд на саму себе як на обдаровану людину, гідну поваги та честі... Тому, на думку педагога, “колектив лише тоді стає могутньою виховною силою, коли він бачить в кожній дитині, підліткові в десять, в сто разів більше переваг, ніж вад та недоліків” [7].

Брак поваги до духовного світу дитини є головною причиною існування стіни між учнем і вчителем. “З болем бачиш, – пише Василь Сухомлинський, – як навіть у знаючих свій предмет учителів виховання іноді перетворюється на запеклу війну лише тому, що ніякі духовні нитки не зв’язують педагога та учнів, і душа дитини – застібнута на всі гудзики сорочка”. Це стається, на думку педагога, через те, що вчитель “не відчуває потаємних рухів дитячої душі, не переживає дитячих радощів та прикрощів, не прагне подумки поставити себе на місце дитини” [8, с. 10].

Через невміння чи небажання побудувати навчальний процес як “захоплюючу мандрівку країною знань” педагог вдається до імперативних стимулів, перетворюючи навчання на звичайне натаскування. Проте таке “навчання” не здатне виховати душі дитини, її серця. Для цього йому не вистачає творчості, котра, за словами Сухомлинського, відкриває в дитячій душі ті потаємні куточки, в яких дрімають джерела добрих почуттів [8, с. 52].

Так саме творчість є важливою ознакою толерантності. Всі творчі особистості були надзвичайно толерантними людьми. Вони поважали іншу думку, почуття, фантазію, шукаючи в них щось особливе та неповторне. Так з’являлися різні твори мистецтва, винаходи та відкриття. Всі вони були плодами саме уважного, толерантного ставлення до духовного світу особистості, її мрій та прагнень. Відштовхуючись від них, митець створював свої неповторні шедеври. Так робив і видатний італійський художник, вчений та інженер Леонардо да Вінчі. Його твори вражають своїм реалізмом та правдивіс-

тю. І не дивно, адже митець поєднував в собі художника і вченого. Відомо, що Леонардо да Вінчі вивчав філософію, психологію, анатомію, інженерію. І саме завдяки такому поєднанню на світ з'являлися прекрасні картини, оригінальні технічні винаходи, архітектурні ансамблі.

На жаль, сучасні можновладці не розуміють, що лише у взаємодії народжується щось нове. І тому, коли технічну та гуманітарну освіти ізолювати одну від одної, позбавивши їх можливості взаємодії, то нічого нового не народиться на світ, не буде нових ідей, інновацій, прекрасних витворів мистецтва та технічних винаходів. Саме через такий недолугий підхід ми не спроможні підготувати навіть Олімпійську команду, чий провальний виступ на цьогорічних змаганнях довів, що недостатньо лише ганяти лижників трасами, натаскуючи їх на рекорд. Бракує ще чогось, що могло б вдихнути життя в ці тренування, наповнивши їх якісно новим змістом. Цього “чогось” і бракувало нашим спортсменам. І не у високих гонорарах за призові місця, як виявилось, справа. Основна проблема полягає в самій підготовці, котра часто не враховує індивідуальних особливостей та здібностей особистості. Водночас їй бракує основи, котра забезпечує, безпосередньо, саму перемогу. Спортсмен чи інженер, який не має опори на щось дуже важливе для нього і водночас для інших, не буде мати успіху.

Отже, сьогодні потрібно шукати ту основу, котра сприяла б вихованню успішних особистостей. Такою основою, на думку авторів, виступає творчість. Саме вона долає всі кордони та перепони, відкриваючи шлях для вільного польоту думки та фантазії. Творчим колективом кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна на чолі з проф. О. Г. Романовським була запропонована Концепція формування національної гуманітарно-технічної еліти [10]. Вона передбачає поєднання технічної підготовки з гуманітарною, що дає змогу виховувати цілісну,

творчу, всебічно розвинену особистість. Таку, яким був Леонардо да Вінчі.

На жаль, поки що все зводиться до приготування домашніх завдань, оцінок, екзаменів, уроків, лекцій. Нікому не цікаво, що думає з того чи іншого приводу учень, студент. Ніхто його не запитує про його мрії, прагнення, бажання. Для більшості вчителів і викладачів головним є викласти навчальний матеріал, а як його сприйме інша сторона, їм не цікаво. Проте, “справжній майстер педагогічного процесу читає підручник очима учнів і тільки... Якщо ви бачите, що вчитель сумлінно переказує підручник, знайте, що до високої культури педагогічної праці вчителів ще далеко”, – зауважував В. Сухомлинський [9, с. 273].

Прикладом толерантного ставлення до іншої людини, її духовного світу виступають самоактуалізуючі (самодіяльнісні) люди. Зокрема, самоактуалізуючі педагоги розглядають систему стосунків “викладач-студент” як приємну співпрацю, а не як зіткнення різних характерів, думок та поглядів. В них пихатість поступається місцем природній простоті. Вони не вдають з себе всезнаючих і всемогутніх, не хизуються своїми званнями та посадами, зберігаючи притаманну їм демократичну манеру поведінки. Все це сприяє створенню в аудиторії відповідної атмосфери, де відсутні підозра, ворожість та тривога. Важливою характеристикою самоактуалізуючих людей виступає їхня здатність до творчості, яку кожен з них виражає по-своєму. Творчості самоактуалізуючої особистості притаманна, за висловом американського психолога та педагога А. Маслоу, наївність та універсальна креативність незіпсованих дітей [4].

Істотний вплив на виховання творчої, толерантної особистості здійснює мистецтво, чудо якого, за Л. Виготським, нагадує євангельське чудо “перетворення води на вино”. Тобто мистецтво бере свій матеріал із життя, але додає до нього щось таке, чого у властивостях самого матеріалу ще немає [3, с. 306].

Аристотель вважав, що метою мистецтва виступає “катарсис” – очищення душі. Людина, сприймаючи художній твір, переживає почуття його героїв, внаслідок чого в неї відбувається просвітлення почуття, його перетворення. Педагогіка, про що забувають наші педагоги, також є мистецтвом, “найбільшим, складним, найвищим та найнеобхіднішим зі всіх мистецтв”, – зазначав К. Ушинський [11, с. 179].

Особливу роль в мистецтві відіграє музика, котра за влучним висловленням Сухомлинського, наповнює створювані образи живим биттям серця та трепетом думки. Педагог вважав, що музика вводить дитину у світ добра. Під її впливом виникає духовна спільність вихователя та дітей. “Вона відкриває серця людей. Слухаючи мелодію, переживаючи та захоплюючись її красою, вчитель та учень стають ріднішими, ближчими” [8, с. 70].

В нашому Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут” є місце, що зветься Палацом студентів, де кожен має можливість виявити власні творчі, артистичні здібності. Там відбуваються творчі вечори за участю студентської молоді, в яких бере участь також і факультет Соціально-гуманітарних технологій, зокрема студенти та викладачі кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна. Важливу роль у вихованні естетичної та морально-етичної культури студентів відіграють “Пасхальні вечори”, які проводить щороку кафедра під керівництвом проф. О. Г. Романовського, котрий є також поетом.

Мистецтво сприяє інтеракції та комунікації між людьми. На думку американського філософа, психолога та педагога, засновника соціальної психології Дж. Міда для успішного здійснення комунікації людина має володіти здатністю “прийняти роль іншого”, тобто ввійти в становище тієї людини, якій адресована комунікація [1]. Саме таку можливість і надає мистецтво, зокрема театр, де актор виступає в десятках, сотнях різних ролей,

перевтілюючись у своїх героїв та живучи їхнім життям.

Важливу роль у підвищенні рівня толерантності, а з нею і творчого самовираження особистості відіграють спільні зі студентами конференції, семінари, круглі столи, де кожен має можливість виразити власну думку, почуття та фантазію. Варто залучати до професійної підготовки майбутніх фахівців також ігрові методи навчання й виховання, що значно поживило б дану підготовку, наповнивши її творчим змістом. Завдяки емоційній атмосфері, яку створює групова дискусія, людина у спонтанній формі може висловити те, що не висловила б за інших умов. Такий підхід сприяє творчому розвитку особистості, розкриттю її можливостей і здібностей, застосуванню їх у конкретних ситуаціях.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи вищесказане, слід зауважити, що толерантність виступає важливою умовою самоактуалізації та соціалізації особистості. В колективі, де відсутнє толерантне ставлення один до одного, виникають суперечки та конфлікти, внаслідок чого колектив розпадається. Тому важливою умовою існування толерантності між людьми виступає взаємоповага та взаємодія, від чого виграють обидві сторони. Важливу роль у розвитку толерантності відіграє творчість. Вона сприяє створенню дружньої атмосфери в колективі, активізації творчого самовираження особистості, підвищенню рівня її естетичної та морально-етичної культури. Саме толерантність потрібна майбутньому фахівцю, зокрема, інженеру чи психологу, для того, щоб він мав змогу пропонувати творчі ідеї та втілювати їх у життя. Історія знає багато випадків, котрі засвідчують, як різні за поглядами люди об'єднуються для досягнення спільної мети. Зокрема, так, як це зробили, різні за своїми ідеологіями південні та північні корейці на цьогорічних зимових Олімпійських іграх, виступивши на них однією командою під спільним прапором із зображенням цілісної та

неподільної Корейської держави. І саме такі союзи виявляються найміцнішими та найпродуктивнішими.

Список літератури

1. Андреева, Г. М., Богомолова, Н. Н. & Петровская Л. А. (1978) Современная социальная психология на Западе. М.: Моск. ун-т. 271 с.

2. Васянович, Г. П. (2005) Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник Л.: Норма. 344 с.

3. Выготский, Л. С. (1986) Психология искусства. М.: Искусство. 573 с.

4. Maslow, A. (1970) Self-actualizing people: a study of psychological health. Motivation and Personality. USA: Abraham H. Maslow. S. 149-180.

5. Пономарьов, О. С. & Черемський, М. П. (2017) Толерантність освітнього простору. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. № 1. С. 17-26.

6. Сисоева, С. О. & Поясок, Т. Б. (2005) Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю традиційної та дистанційної форм навчання. К.: Міленіум. 520 с.

7. Сухомлинський, В. О. (1968) Не бійтесь бути ласкавими. Радянська школа. №4. К.: Рад. Школа. С. 43-49.

8. Сухомлинский, В. А. (1988) Сердце отдаю детям. – К.: Радянська школа. 272 с.

9. Сухомлинський, В. О. (1988) Розмова з молодим директором. К.: Рад. школа. 284 с.

10. Товажнянський Л. Л., Романовський О. Г. & Пономарьов О. С. (2004) Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ “ХПІ” та шляхи її реалізації. Х.: НТУ “ХПІ”. 416 с.

11. Ушинский К. Д. (1953) Избранные педагогические сочинения. Т.1. М.: ГУПИ МП РСФСР. 640 с.

References

1. Andreeva, H. M., Bohomolova N. N., Petrovskaya L. A. (1978). *Sovremennaiia sotsyalnaia psikhologhiia na Zapade* [Modern social psychology of West] M.: Mosk. Un-t, 271 p. [in Russian].

У наступних дослідженнях ми передбачаємо дослідити рівень толерантності серед студентів гуманітарного та технічного напрямку.

2. Vasyanovych, G. P. (2005) *Pedagogichna etyka: Navchalno-metodychny posibnyk* [Pedagogical ethics: Educational-methodical textbook] Iviv: Norma, 344 p. [in Ukrainian].

3. Vyhotsky, L. S. (1986). *Psikhologhiia iskusstva* [Psychology of art] M.: Iskusstvo, 1986, 573 p. [in Russian].

4. Maslow, A. (1970). “Self-actualizing people: a study of psychological health”. Motivation and Personality. USA: Abraham H. Maslow, pp. 149-180. [in English].

5. Ponomaryov, O. S., Cheremsky M. P. (2017). *Tolerantnist osvithnoho prostoru* [Toleration of Educational Space] *Pedagogika i psihologiya profesiynoi osvity*. № 1. S. 17-26. [in Ukrainian].

6. Sysoyiva, S. O. (2005). *Psyhologia ta pedagogika: Pidruchnyk dlya studentiv vyshyh navchalnyh zakladiv nepedagogichnogo profilu tradytsiynoyi ta dystantsiynoyi form navchannia* [Psychology and pedagogy] K.: Milenium, 520 p. [in Ukrainian].

7. Suhomlynsky, V. O. (1968). *Ne biytes buty laskavymy* [Not be afraid be affectionate people] *Radianska shkola*. №4. K.: Rad. Shkola, S. 43-49. [in Ukrainian].

8. Suhomlynsky, V. A. (1988). *Serditse otdaiu detiam* [Heart gives up to Children] K.: Radianska Shkola, 272 s. [in Russian].

9. Suhomlynsky, V. O. (1988). *Rozmova z molodym dyrektorom* [Talk with young director] K.: Radianska Shkola, 284 s. [in Ukrainian].

10. Tovazhnianskiy, L. L., Romanovskiy, O. G., Ponomaryov, O. S. (2004). *Kontsepsia formuvannia humanitarno-tehnichnoyi elity v NTU “HPI” ta shliahy yiyi realizatsiyi* [The Conception of forming Humanitarian-Technical Elite in NTU “HPI” and her ways of realization] NTU “HPI”, 416p. [in Ukrainian].

11. Ushynsky, K. D. (1953). *Izbrannye pedagogicheskiye sochineniya. T. 1.* [Selected pedagogical works. Volume 1] M.: GUPI MP RSFSR, 640 c. [in Russian].